

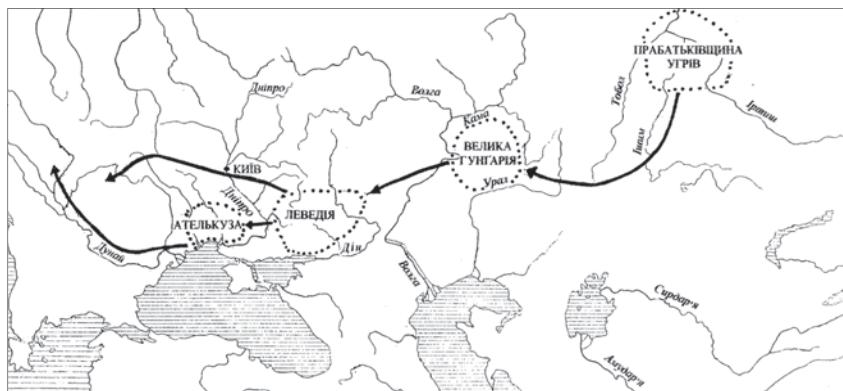
Ігор ПРОХНЕНКО

„ПРОТИСТОЯННЯ” ЧОРНИХ УГРІВ І СХІДНИХ СЛОВ’ЯН У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Помітною подією історії середньовічної Європи стало виникнення Угорського королівства. Цю нову ранньофеодальну державу сформували в кінці Х – на початку XI ст. н. е. кочові племена, зокрема чорні угри, які пройшли теренами сучасної України в Карпатський ареал. В історіографії представлені протилежні версії щодо характеру міграції цього етносу, серед іншого й стосовно відносин прийшлого населення зі слов'янами (мирні взаємини чи військовий конфлікт). Розв'язанню питання можуть прислужитися як свідчення писемних джерел, так і речові матеріали про хід перекочування угрів у напрямку Карпат і проникнення їх у північно-східну частину Верхнього Потисся (Закарпаття).

Сукупність археологічних і писемних даних дає підстави виділи-

ти два основні шляхи пересування давніх угорців у Карпатський ареал. Одна хвиля – білих угрів – з середини IX ст. н. е. дісталася з Леведії (кочовище угрів на півночі Хазарського каганату) в Ателькузу й далі рухалася через Дунайський коридор. Друга – чорних угрів – під тиском печенігів наприкінці IX ст. н. е. розпочала своє просування з Леведії, повз Київ, до Карпатських перевалів (іл.1). Розподіл угрів на „білих” і „чорних” був традиційний для Сходу, де він мав соціальний і антропологічний зміст. „Білими” здебільшого називали родову верхівку. Проте у випадку з угорцями треба визнати інтенсивніший процес виокремлення нової племінної аристократії в „чорних” угрів. Саме з них склалася владуча верства після злиття племен на землях нової Батьківщини¹. Шлях пере-

1. Перекочування давніх угрів на територію нової вітчизни
(за В. Комигорошком)

селення їх коротко змалював Нестор: „Ішли угри мимо Києва горою, що зветься нині Угорське. І, прийшовши до Дніпра, стали вежами, бо ходили вони [так], як і половці. І, прийшовши зі сходу, ринулися вони через гори велики, що прозвалися горами Угорськими, і стали воювати проти слов'ян і волохів, які тут жили”².

Повніші відомості про напрямки руху угрів на захід подав анонімний нотар угорського короля Бейли III (1172 – 1196) у праці „Gesta Hungarorum” („Діяння угорців”): „Після того, як ступили на землю рутенів, не зустрічаючи опору, просунулися до Києва. На човнах перепливли Дніпро і вирішили підкорити крайну русів. Воєводи русів налякалися... Проте київський князь, порадившись із своїм найближчим оточенням, вирішив вступити з Алмошем в бій. Вирішив краще померти в бою, аніж втратити державу і добровільно підкоритись Алмошу. Спочатку київський князь відрядив делегацію до найближчих друзів – семи воєвод кунів з проханням про допомогу. Тоді ці сім воєначальників... зібрали чималу кількість кіннотників і, як друзі київського князя, швидко вирушили проти Алмоша. Київський князь на чолі свого війська пішов їм назустріч і разом з кунами встав на двобій з Алмошем... Затрубили в бойові ріжки, і бій протиборствуючих сторін розпочався. Багато русичів і кунів падали на полі бою. Коли їхні воєводи зрозуміли, що програють, то почали втікати. Рятуючи життя, схovalися за стінами Києва.

Алмош і його воїни переслідували переможених до самого Києва і дробили лисі голови кунів, наче сирі дині. Коли воєводи русичів і кунів переконалися у хоробрості скіфів (угорців. – I. P.), замокли у місті, наче німі.

Після перемоги Алмош і його герої зайняли землі русичів, захопили їх багатства і вже наступного тижня взяли в облогу Київ. А коли почали прикладати до мурів драбини, воєводи кунів і русичів від такої хоробрості скіфів страшенно налякалися. Коли воєводи Києва, русичів і кунів визнали, що протистояти не можуть, відправили до Алмоша і його наближених послів з проханням укладення миру. На прохання послів залишили руських князів на престолі Алмош після поради зі своїми наближеними виклав свої вимоги: передати у полон до нього синів воєвод і аристократичної верхівки, щорічний податок 10 тисяч марок, продукти харчування, одяг і все необхідне. Керівники русів, звичайно, вимушено погодились і все віддали Алмошу. Але просили, щоб після того, як покине Галич, перебрався через Сніжні гори на землі Паннонії, які раніше належали королю Аттилі...

...Вождь Алмош, після обговорення із своїми помічниками, виконав прохання русичів і уклав з ними мир. Тоді воєводи русичів, а головне київський і суздальський князі, щоб втримати в своїх руках трон, відправили до Алмоша своїх синів, 10 тисяч марок, одну тисячу коней із збрвою і прикрасами,

характерними для русичів, величезну кількість шкурок білок і горностаїв і ще багато інших незліченних подарунків...

...Тоді Алмош й інші високо-поставлені особи, яких називають семимадярами, разом з воєначальниками кунів, їхніми родичами, слугами і служницями покинули Київ і у супроводі київських русичів прибули до міста Ладомир³.

На основі цього пасажу Аноніма виникли дві гіпотези стосовно характеру проходження угорців східнослов'янськими землями. Суть першої зводиться до того, що наприкінці IX ст. була війна угрів з Києвом, унаслідок якої Алмош переміг великого князя Олега. Це припущення, висунуте в угорській історіографії XIX – початку XX ст. і підтримане в працях зарубіжних істориків XX ст., реанімували окрім сучасні українські дослідники⁴.

Утім звертає на себе увагу те, що опис анонімним нотарем короля Бейли III „переможної битви” позбавлений деталей, тимчасом як умови мирної угоди подано досить докладно. До того ж неймовірно, щоб така значна подія – битва під Києвом – не була відображенна в інших джерелах, зокрема в Нестора й Порфирогенета.

Більш аргументована друга гіпотеза – вітчизняних істориків другої половини ХХ – початку ХХІ ст.⁵, які стверджують, що битви не було взагалі, а значна частина свідчень Аноніма, в тому числі й про підкорення Києва, – витвір його фантазії, зумовлений політичним замовленням

твору⁶. Проаналізувавши відомості писемних пам'яток щодо проходження угорського союзу племен територією Давньоруської держави, використаних Анонімом, який подекуди змінив або доповнив їх, дослідники висловили думку, що угорці пройшли східнослов'янськими землями мирно, на основі угоди їхніх вождів з Київською Руссю. Не виключено також, що за домовленістю з Олегом угрів не тільки пропустили через київські землі, а й дали провідників. Мати біля себе войовничу орду князеві не було сенсу, вистачало хазарів і печенігів⁷. Водночас треба зважати й на той факт, що угорці свого часу виступали федератами Хазарського каганату, якому Русь сплачувала данину. Як показали дальші події, протягом X – XI ст. зберігалися дружні стосунки між Київським двором і угорцями⁸. Це підтверджується участю угорців у походах русичів на Візантію, зокрема в 967–971 рр. разом з князем Святославом у війні з Болгарією і Візантією⁹, а також угорсько-руськими шлюбами еліт¹⁰.

Зауважимо, що археологічно давні угорці виразно фіксуються на території Центральної Європи, а в східній частині виділення їх з маси різноманітних старожитностей кочовиків проблематичне¹¹. Враховуючи це і зважаючи на короткочасність перекочування східнослов'янськими землями, на тепер неможливо виділити археологічні матеріали, пов'язані з проходженням угрів повз Київ.

Шлях угорців далі, а саме просування територією Прикарпаття, нотар

Бейли III подає так: „Ладомирський князь і його оточення дорогими подарунками зустрічали Алмоша на кордоні князівства і добровільно відкрили перед ним ворота міста. Мадяри влаштували собі тут тритижневий відпочинок. На третій тиждень ладомирський князь віддав Алмошу як заручників своїх двох синів і синів заслужених людей міста. Крім того, дві тисячі марок сріблом, сто марок чистим золотом, незліченну кількість каптанів і шкурок звірів, 300 скакунів разом із зброяєю, 25 верблюдів, одну тисячу в'ючних волів, велику кількість подарунків оточенню вождя. На четвертий тиждень орда на чолі з Алмошем підійшла до Галича, де вирішила влаштувати собі відпочинок. Коли галицький князь почув про наближення Алмоша, разом із свитою [почтом. – Ред.], босоніж, з різними подарунками пішов йому назустріч. Відтак, відкривши перед ним ворота міста, вітав його як гостя. Единого сина разом із синами бояр віддав Алмошу у заручники. Крім того, десять добірних арабських скакунів, 300 інших коней разом із зброяєю, 3000 марок сріблом, 200 марок золотом передав Алмошу, а кожному його воїну – гарний одяг. Після місячного відпочинку галицький князь і його люди, що віддали синів у заручники, звернулися до Алмоша і його оточення з проханням рушити на Захід, перетнути Сніжні гори і захопити землі Паннонії... Алмош і його найближче оточення послухалися порад русичів, уклали з ними надійний мир, оскільки ті, щоб не позбутися трону і привілеїв,

віддали у заручники синів і, як вже мовилося вище, велику кількість подарунків. Тоді галицький князь розпорядився, щоб 2000 лучників і 3000 селян супроводжували військо мадяр через Сніжні гори, прокладаючи їм шлях”¹².

Ізвмалюванні цих подій Аноніма не покинула фантазія, бо на час проходження угорців згадані в його пасажах Суздальське, Галицьке і Володимир-Волинське князівства взагалі не існували. Викликають сумніви верблюди, арабські скакуни й усі величезні дарунки, як і військові перемоги угрів над русичами. Однак зазначений Анонімом маршрут просування угрів підтверджується археологічними джерелами. Шлях орди після проходження повз Київ і до Карпат в основному фіксується за одиничними похованнями чи їхніми групами (Крилос, Судова Вишня, Львів)¹³.

Наприкінці IX ст. (не раніше від 898 р.) основна маса „чорних угрів” подолала Карпатські перевали. Тут угорські поховання чітко вирізняються на тлі старожитностей субстрату цього регіону. Перекочування угрів територією Закарпаття визначається за знахідками в Нижніх Воротах, Підполоззі, похованнями в Берегові¹⁴, Оросієві¹⁵, скарбом куфічних монет початку X ст. (400 екз.) поблизу Хуста¹⁶.

Вище відзначалось, що Нестор описав події за Карпатами як військовий конфлікт між уграми і слов'янами. Його дані збігаються з відомостями Аноніма, що змалював інвазію так: „Перетнувши ліси Сніжних гір, при-

були на землі Гунг... Коли Алмош і його наближені усвідомили почуте, то всілися на коней і рушили до замку Гунг, щоб захопити його. Поки встановлювали табір навколо мурів, жупан, якого на місцевій мові називають дукою, по імені Лаборц, почав тікати у напрямку Земплинського замку. Воїни вождя почали переслідування, біля однієї річки впіймали і повісили його. Від того часу річку назвали його іменем – Лаборц. Воїни на чолі з Алмошем захопили замок Гунг і влаштували чотириденну гулянку. На четвертий день Алмош, порадившись із найближчим оточенням, прийняв від кожного присягу. Ще за свого життя вождем і командиром проголосив сина Арпада...

...У 903 році після народження Господа військо Арпада захопило землі, разом із населенням, між Тисою і Бодром до самої Угочі. Боржавський замок взяли в облогу, на третій день з боєм захопили, мури зруйнували, воїнів Салана у кайданах привели до замку Гунг”¹⁷.

На основі відомостей Аноніма виникла значна кількість історичних реконструкцій, зокрема стверджується належність території краю до приходу угорців Великоморавській державі, Болгарському царству, князівству білих хорватів, Київській Русі¹⁸. Відповідно проникнення угорців розглядається в річищі конфлікту з цими державними структурами. Дискусію посилює заличування сучасною історіографією загадних укріплених пунктів до угорських городищ¹⁹.

Вітчизняні дослідники визнають вірогідність Анонімових тверджень

про військові успіхи угрів на землях Закарпаття, не розглядаючи критично сам його твір як джерело. Це пояснюється бажанням досягти компромісу всупереч історичній правді, тому що тільки за умови реальності факту угорського погрому мала б право на існування гіпотеза про історичність особи „князя” Лаборця і державність у слов'ян Закарпаття до приходу сюди угорців.

Загалом, попри розмаїття запропонованих гіпотез, часи здобуття угорцями нової Батьківщини залишаються „білою плямою” історії Закарпаття. Така ситуація зумовлена значною мірою вільним трактуванням даних писемних джерел і нехтуванням археологічного матеріалу. Згадування замків (городищ) Закарпаття в писемних джерелах уможливлює розгляд цієї категорії пам'яток як опорних у розв'язанні кардинальних проблем середньовічної історії регіону. При цьому центральним лишається питання довіри чи недовіри до відомостей „Гести”. Розв'язання його можливе лише із залученням археологічних даних, що відображають конкретні хронологічні реалії. Тобто тільки після встановлення дати виникнення городищ можна поставити крапку в дискусії про інститут влади, з ініціативи якого виникли ці пам'ятки, й дати відповіді на питання про етнокультурну атрибутику, а відтак зрозуміти реалії військового конфлікту між прийшлими племенами угрів і субстратною слов'янською людністю.

Згідно з автором „Gesta Hungarorum”, захоплення відбувалося

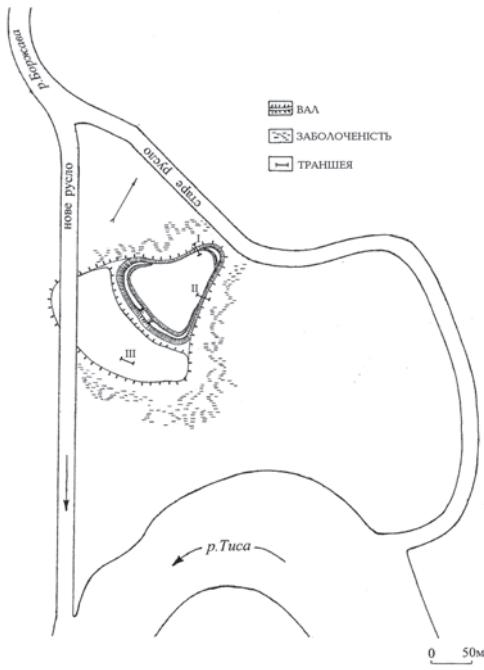
доволі бурхливо, з незначними, але вдалими для угорців сутичками, під час яких було здобуто Ужгородський і Боржавський замки-гради.

Тим часом за даними археології інформація про існування в Ужгороді на зламі I – II тис. н. е. укріпленого пункту – невірогідна²⁰. Без належної аргументації як слов'янське городище IX – X ст. класифікується територія замкової гори міста²¹, де культурні прошарки перемішані, а час зведення фортифікацій узагалі не встановлений. Зазначимо, що в ході розвідкових досліджень К. Берняковича, незважаючи на досить широке датування шару IX – XIII ст. н. е., не зафіксовано горизонту IX ст. н. е., про що свідчать відсутність ліпної кераміки²² і хроноіндикатори. Найраніші з них – сережка X ст. (?) і монета угорського короля Бейли II (1131 – 1141 рр.)²³. Як першу писемну згадку К. Бернякович наводить свідчення єпископа Лютіранда про Ужгород (*Ungogradus*) X ст. н. е.²⁴, утім проф. Я. Штернберг незнайшов конкретних даних про це свідчення. Виходячи з наявних на сьогодні матеріалів, можемо констатувати, що на замковій горі в Ужгороді не було укріплень, а поготів центру князівства, який би могли захопити угри на межі IX – X ст. н. е.

Д. Чаплович у зв'язку з повідомленням Аноніма локалізує місце-знаходження городища Ужгорода в Горянах²⁵, але без належної доказової бази. Великі розкопкові роботи тут виконав С. Пеняк, проте матеріали цих досліджень не опуб-

ліковано. 2007 р. в урочищі Ротонда розвідки провела археологічна експедиція Ужгородського національного університету (керівник проф. В. Котигорошко). У результаті робіт (траншея 50 x 2 м) знайдено матеріали таких культурних горизонтів: 1) мезоліт; 2) гальштат; 3) III – IV ст. н. е.; 4) XI – XII ст. н. е.; 5) XV – XVI ст. н. е., а виявлені фортифікаційні споруди належать до пізньоримських часів. Як бачимо, і тут немає даних, які б свідчили про можливість штурму укріплень Унга уграми.

Друге згадане Анонімом городище – Боржавське (інша назва – Вари, угор. *var* – фортеця, замок). Крім „Гести”, цей укріплений пункт фігурує і в пізніших угорських хроніках, де відзначається захоплення замку Боршова печенігами в 1085 р. н. е.²⁶ На відміну від Унга Боржавське городище локалізовано точно. Міститься воно в низовинній місцевості, за 200 м на південний схід від с. Варієве Берегівського району. Відстань від пам'ятки до старого річища Боржави – 15 м, до Тиси – 175 м (*il. 2*). Площа городища 0,7 га. Його підтрикутна форма визначена природною конфігурацією мисового пагорба, що височіє (2–3 м) над заплавою річки. Вал зберігся на мисі (відтинок завдовжки 40 м, заввишки до 5 м) і з напільного боку городища, де його висота сягає 8,5 м. У східній і західній частинах пам'ятки вал не простежується. У середній частині напільного валу є в'їзд у вигляді невеликої улоговини на гребені насипу (10 м завширшки 1,5 м завглибшки). Перед напіль-

2. Варієве.
План розміщення городища
(за П. Раппопортом та
I. Боною з доповненням
дослідження 2005 – 2006 pp.)

ним відтинком валу П. Раппопорт і М. Малевська відзначили наявність заплилого рову²⁷ (тепер візуально не фіксується), землю якого використовували, щоб зробити насип. Внутрішня площа городища й частково вал знищенні сільським кладовищем кінця XIX – першої третини ХХ ст. Територія за межами укріплень, що прилягає до заплави, заболочується під час дощів і поводі. На південь від городища лежить селище, відокремлене однією заввишки до 2 м.

Вперше городище оглянув Т. Легойцький, що на підставі „Гести” зарахував його до поселень, які існували ще перед приходом у край угорців, тобто до кінця IX ст. н. е.²⁸ У поле зору археологів-професіоналів пам’ятка потрапила у другій половині ХХ ст.

Але К. Бернякович, знову ж таки на основі відомостей „Гести”, вважав за можливе заличувати Боржавське городище до слов’янських і визначати час його виникнення періодом до вторгнення угорців у регіон²⁹.

Серію шурфувань городища провели експедиції львівського Інституту суспільних наук АН УРСР (1961 р., кер. М. Смішко), Ленінградської філії Інституту археології АН СРСР (1963 р., кер. П. Раппопорт) і Закарпатського краєзнавчого музею (1964 р., кер. С. Пеняк). Однак результати робіт першої експедиції не введено до наукового обігу, крім невеликого повідомлення С. Пеняка³⁰ про кілька шурфів у центральній частині городища й зібраний незначний керамічний матеріал (фрагменти кружальних горщиків). Друга експедиція зняла план пам’ятки і під

час зачищування стін у ямах на городиці зібрала, також в обмеженій кількості, кераміку X – XI ст. н. е. з переважанням характерних для XI ст. н. е. форм³¹. Це були перші конкретні, хоча й мізерні та нестратифіковані дані, які дали підстави для подальшого вивчення пам'ятки з метою встановити її датування.

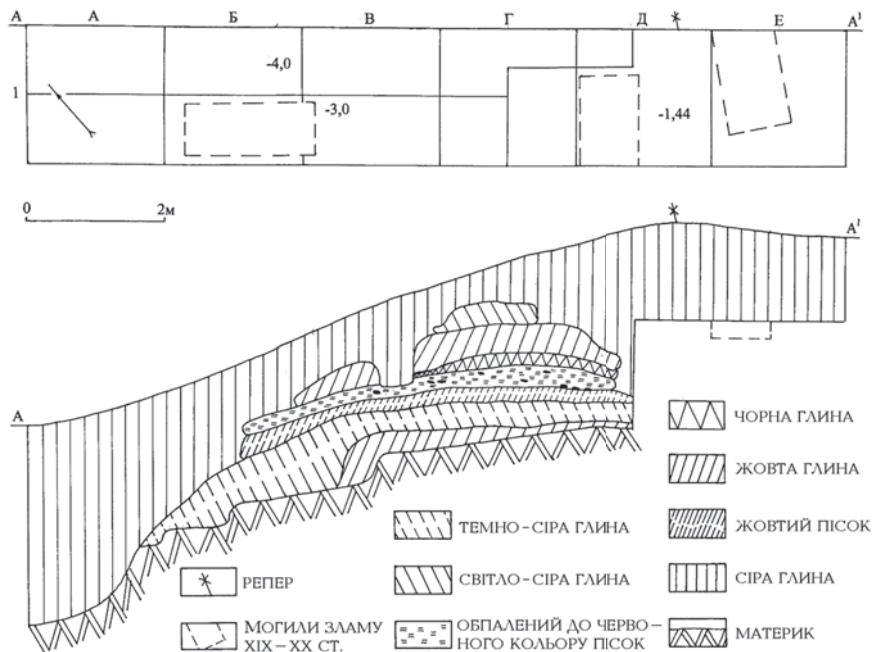
У результаті робіт, що їх наступного року провів С. Пеняк, досліджено суміжне з городищем селище (траншеєю 12 x 2 м) і східну частину валу (траншеєю 18 x 2 м). При такій значній для даного пункту розкритій площі опубліковано фрагментарний, стратиграфічно не підтверджений матеріал, до того ж стратиграфія валу не зіставлена з певними знахідками, а тому вирішення основного питання – про час утворення городища – зовсім не просунулось. Щобільше, С. Пеняк, можливо, під впливом авторитету К. Берняковича й виходячи з тверджень Аноніма, датував пам'ятку часом приходу угорців у Тисо-Дунайську низовину³², тобто кінцем IX – початком Х ст., а це суперечило хронології здобутих матеріалів, особливо важливих у цій ситуації для підтвердження або спростування даних писемних джерел.

Дату утворення городища, яку запропонував закарпатський учений, скритикували угорські дослідники³³. Вони відзначили спробу С. Пеняка маніпулювати датуванням Вар, щоб обґрунтувати існування на Закарпатті слов'янських князівств. Треба прийняти їхне зауваження про відсутність політич-

ного центру князівства VIII – IX ст. у Варах³⁴, де не виявлено тогочасного археологічного матеріалу. А проте в українській науковій літературі й далі обстоюється слов'янська належність городища і стверджується захоплення його угорськими військами³⁵.

Доконечна потреба здобути конкретні датувальні матеріали спонукала археологічну експедицію Ужгородського національного університету в 2005 – 2006 рр. провести додаткові роботи у Варієві. Як уже зазначалося, внутрішня частина городища знищена кладовищем. Тож було вирішено шурфувати вал з основною метою – визначити час його зведення, а також дослідити прилегле до городища селище.

На основі аналізу отриманих у 2005 – 2006 рр. матеріалів виділено два горизонти заселення території пам'ятки (до будівництва фортифікаційних споруд): 1) зламу нашої ери і 2) пізньоримського періоду (ІІІ – ІV ст. н. е.). Під час попередніх досліджень така картина заселення простежена не була. Стратиграфія валу й аналіз керамічного матеріалу (*ил. 3–6*) свідчать про зведення укріплень Вар у XI ст. н. е., що закриває питання ототожнення пам'ятки з центром слов'янського князівства VIII – IX ст. н. е.³⁶ Відповідно невірогідним є повідомлення Аноніма про розгром городища угорцями в 903 р. н. е., бо в той час фортифікації Вар не було. Зіставлення часу зведення Варського городища з історичними подіями в ареалі дають змогу пов'язати виникнення його з

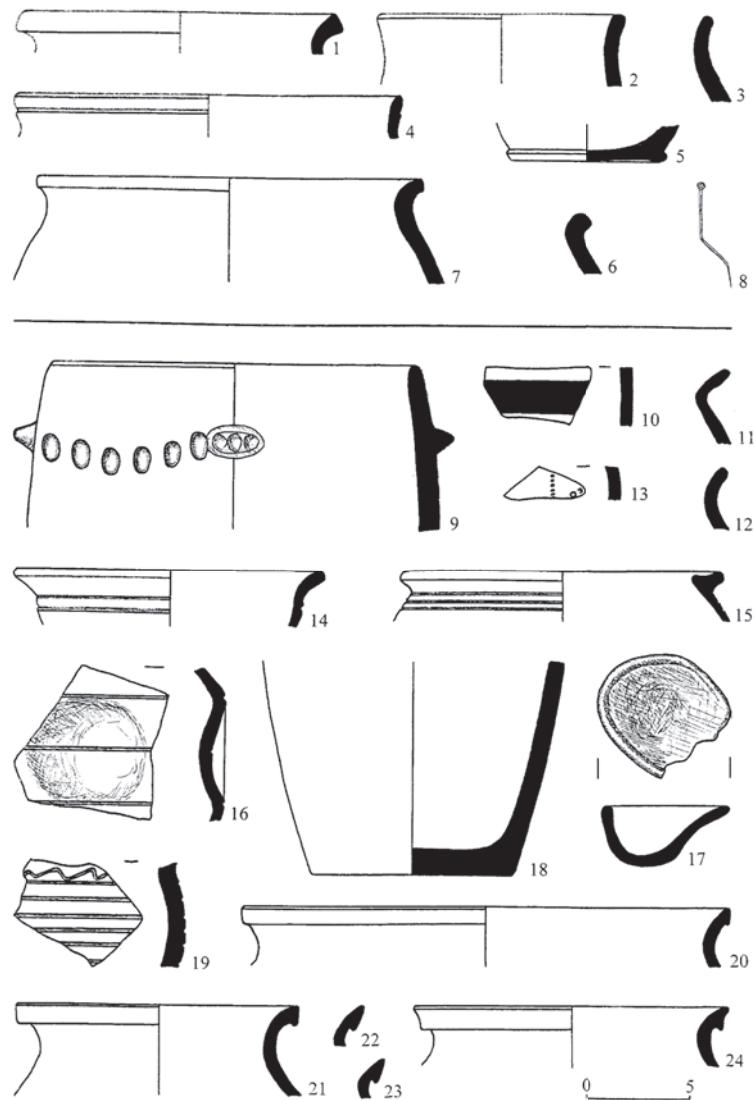
3. Варієве. Розріз валу 2005 р. (траншея I)

процесом формування Угорського королівства. Припинення існування Боржавського городища внаслідок катастрофи (пожежі) на основі керамічного матеріалу (іл. 6, 1–2) датується в досить широкому хронологічному діапазоні – XII – XIII ст. Виходячи з того факту, що за часів написання Анонімом „Гести” цей укріплений пункт ще існував, уважаємо за можливе обмежити датування загибелі Вар першою половиною XIII ст.

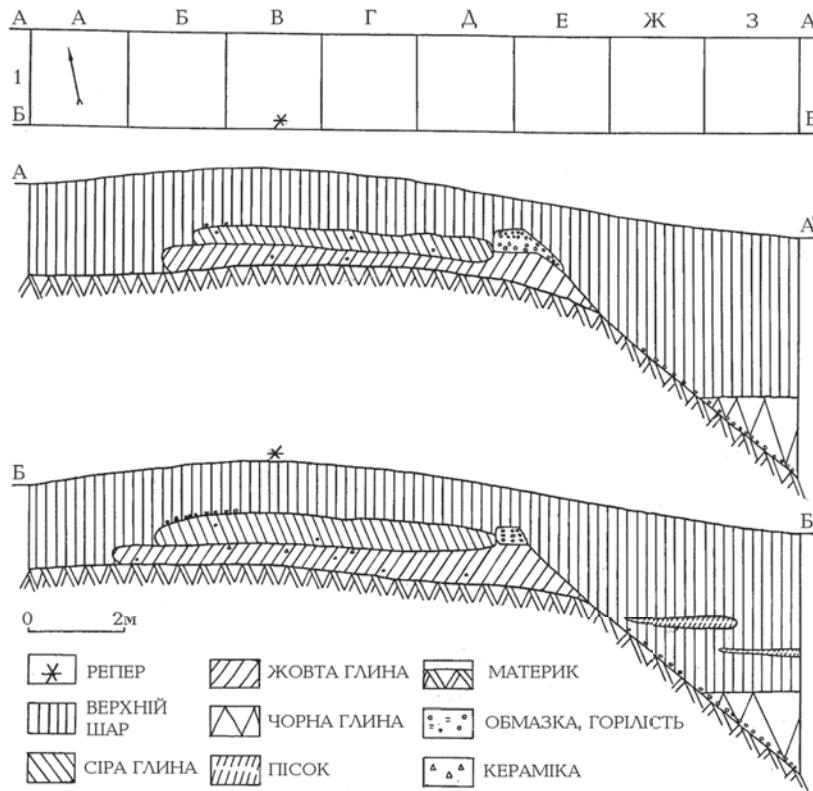
Отже, після вочевидь вигаданих описів розгрому війська Олега під Києвом і приниження князя Галицького князівства, яке в IX ст. н. е. ще не існувало, можемо впевнено залічувати до вигадок нота-

ря Бейли III і бої між угорцями і слов’янськими дружинами в північно-східній частині Верхнього Потисся за городища Унг та Боржава.

На думку закарпатських дослідників, у „Гести“ йдеться ще про один адміністративний центр слов’ян на території Закарпаття – Угочу (Виноградівський замок), землі якого захопили угри. На цій підставі зведення Виноградівського замку як резиденції місцевого слов’янського феодала вони визначають IX ст.³⁷, (з пізнішим уточненням, що замок був не муріваний, а земляний, тобто городище³⁸). На наш погляд, цілком помилково вважати слова Аноніма за першу

4. Варієве. Інвентар з розрізу валу 2005 р. (траншея I).
1–8 – I горизонт; 9–24 – II горизонт

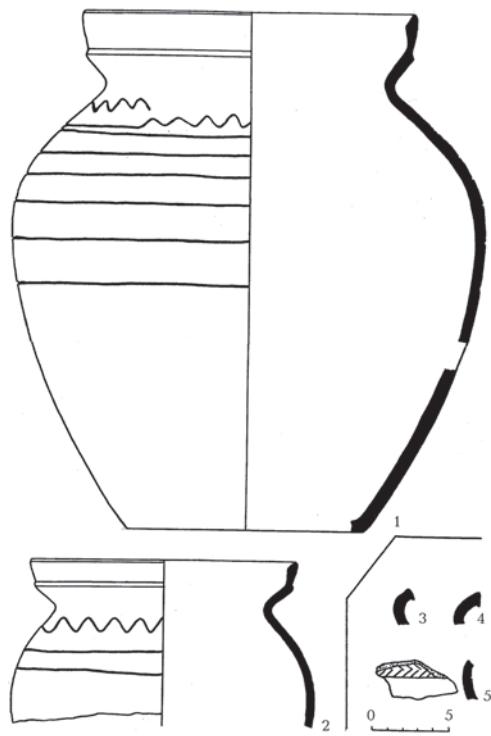

5. Варієве. Розріз валу 2006 р. (траншея II)

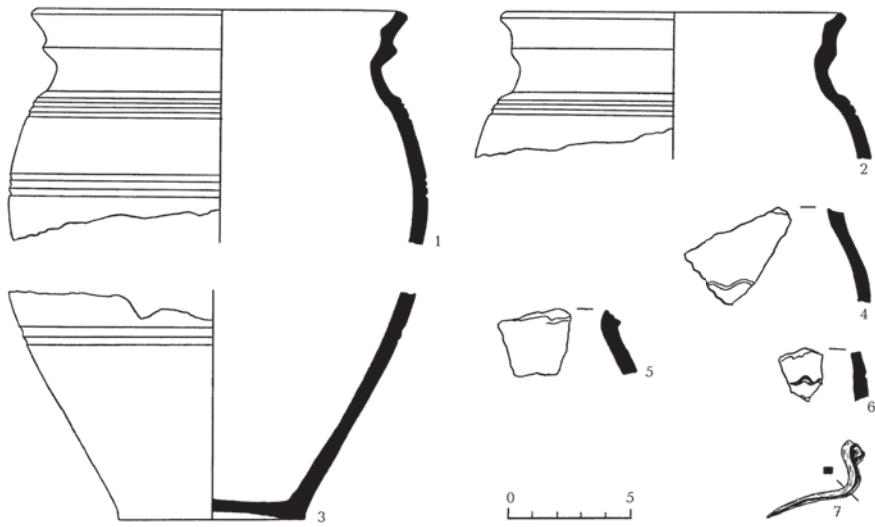
згадку про Виноградівський замок. Назву Угоча він не конкретизує і вживає її не щодо замку, а на позначення певної території. Це, навпаки, свідчить про те, що Анонімові наприкінці XII ст. н. е. замок Угоча був невідомий. Таке вільне трактування джерела призводить до значного спотворення регіональної історичної дійсності.

Наша позиція підкріплена й конкретними речовими даними, які в 2007 р. здобула археологічна експедиція Ужгородського національно-

го університету. Аналіз матеріалів Виноградівського замку став основою для встановлення такої хронологічної картини. В урочищі Канків до часів дозамкових належить міцний шар доби пізньої бронзи (культура Станове XIV – XII ст. до н. е.), не відзначений у науковій літературі. Нереальними визначено твердження про наявність на замковій горі горизонту IX – XI ст. н. е.; зведення фортифікацій датується кінцем XIII – початком XIV ст. н. е. (ил. 7). Отже, Угочанський замок

6. Варієве. Керамічний матеріал траншеї II

7. Виноградове (ур. Канків). Інвертар шурпу 4.

число 2, 2007

41

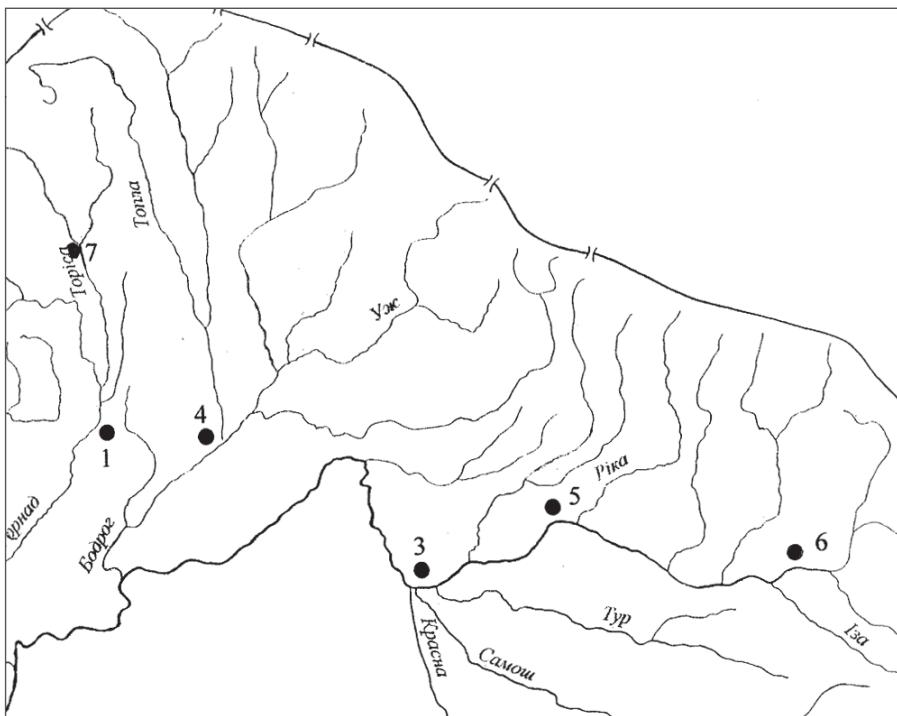
теж не існував у період проникнення угрів і тому хибно зарахований до пунктів, що їх звели слов'яни для оборони від кочовиків.

Намагання дослідників знайти бодай якісь осередки опору уграм, покликали до життя цілу низку „городищ” Закарпаття IX ст. н. е. Але ці місцезнаходження не мають фортифікаційних споруд і культурного шару. Прикладом можуть бути Данилове, Олександрівка, Дулове, які не тільки ввійшли в наукову літературу як укріплені пункти³⁹, а й без аргументації розглядаються як фортифікаційні пам'ятки слов'ян VIII – IX ст. н. е., що ніби-

то підтверджують існування на Закарпатті ранніх державних утворень – „Славиній”⁴⁰.

Більшість городищ Закарпаття, як зауважує В. Котигорошко, вивчені мало, в основному візуально⁴¹. З матеріалів, здобутих там, де провадилися стаціонарні дослідження (Мала Копаня, Солотвине), випливає висновок про пов'язаність спорудження цих городищ за середньовіччя з колонізацією регіону і зміцненням кордонів при утворенні Угорської держави⁴².

Картографування (*ил. 8*) і аналіз матеріалів вірогідних городищ Верхнього Потисся дає підстави ствер-

8. Карта розміщення городищ Верхнього Потисся зламу I – II тис. н. е.
1 – Абауйвар; 2 – Боршод; 3 – Вари; 4 – Земплин; 5 – Мала Копаня;
6 – Солотвине; 7 – Шариське Соколовце

джувати, що вони стояли в основі нового районування під час територіальної організації Угорської держави й зведені були для захисту прикордоння з боку Польщі⁴³.

Ставлячи під сумнів реальність князя Лаборця й заперечуючи існування нібито півладних йому городищ Закарпаття, все ж таки маємо ствердити, що, прийшовши у Верхнє Потисся, угорці наразилися на опір місцевого населення. У даному разі відомості Аноніма підтверджуються не тільки Нестором, а й археологічним матеріалом. Шлях просування по долині Латориці й далі виразно позначений віхами – похованнями знатних воїнів⁴⁴.

На закінчення підіб'ємо підсумок. Виходячи з результатів аналізу даних писемних джерел і археологічних матеріалів, треба внести певні корективи в реконструкцію військового конфлікту між чорними уграми і слов'янами в час, коли угри проходили землями сучасної України, особливо на Закарпатті. На території Київської Русі це проходження відбувалося мирно, відповідно до угоди між князем русів і вождем угрів. Що ж до закарпатських теренів, то, ґрунтуючись на археологічних даних, можемо заперечити історичність „розгрому” уграми слов'янських військ. Невідповідно дійсності передусім виступає поширення в літературі теза про існування городищ Унг, Боршова, Угоча та інших як центрів слов'янських князівств, що їх нібито захоплювали угри наприкінці IX – на початку X ст.

число 2, 2007

ПРИМІТКИ

- 1 Прохnenko I.A. Пути передвижения венгров на территорию новой Отчизны // Древнее Причерноморье: Сборник статей, посвященный 85-летию со дня рождения профессора Петра Осиповича Карышковского. – Одесса, 2006. – С.174.
- 2 Літопис руський / Пер. Л. Махновець. – К., 1989. – С. 14.
- 3 Gesta Hungarorum: Літопис Анонімуса про діяння угорців під час пошуків і віднайдення Батьківщини / Пер. з лат. та угор. К. Найпавера. – Ужгород, 2005. – С. 22–25 (8–11).
- 4 Федака С.Д. Київська Русь – найбільша імперія середньовічної Європи // Сагратика – Карпатика: Історична школа професора Володимира Задорожного. – Ужгород, 2004. – Вип. 30. – С. 17.
- 5 Істория Венгрии. – Москва, 1971. – Т. I. – С. 96; Котигорошко В. Г. Верхнє Потисся в давнину. – Ужгород, 2008.
- 6 Істория Венгрии. – С. 96, 282.
- 7 Див.: Котигорошко В. Г. Верхнє Потисся в давнину.
- 8 Пащуто В.Т. Древняя Русь и Венгрия // Славяне и Русь. – Москва, 1966. – С. 345–351.
- 9 Диакон Лев. История / Пер. М. М. Копыленко. – Москва, 1988. – С. 122 (VI, 12).
- 10 Балагурі Е.А., Алешкевич Я. А. Політичні контакти між угорцями та слов'янами Східної і Центральної Європи в IX – Х століттях // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2002. – Вип.8. – С. 149.
- 11 Істория Венгрии. – С. 94.
- 12 Gesta Hungarorum. – С. 25, 26 (11).
- 13 A honfoglaló Magyarság. – Budapest, 1996. – Old. 438.
- 14 Там само. – Old. 130 – 135.
- 15 Балог И. А. Т. Легоцкий – первооткрыватель венгерских древностей в Верхнем Потисье // Тези народознавчої науково-практичної конференції. – Мукачево, 1990. – С. 65.
- 16 Кропоткин В.В. Время и пути проникновения куфических монет в Среднее

- Подунавье // Проблемы археологии и древней истории угрев. – Москва, 1972. – С. 201.
- 17 Gesta Hungarorum. – С. 27, 28 (12, 14).
- 18 Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI–XIII ст. – К., 1980. – С. 149, 170; Тиводар М.П. Етнокультурні процеси та особливості етнічної історії Закарпаття в І тисячолітті нашої ери // Науковий вісник Ужгородського університету: Сер. істор. – Ужгород, 2003. – Вип. 9. – С. 21.
- 19 Немет П. Образование пограничной области Боржавы // Проблемы археологии и древней истории угрев. – С. 209, 213; Gádor J., Novák Gy. Az abaújvári földvár sánca // Herman Ottó Múzeum Évkönyve. – 1980. – 19. – Old. 43–76; Bóna I. Az Árpádok korai várairol. 11–12. századi ispáni várak és határvárak. – Debrecen, 1995; Котигорошко В.Г. Верхнє Потисся в контексті стародавньої історії Карпато-Дунайського ареалу. – Ужгород, 2003. – С. 118.
- 20 Балагурі Е. А. Ужгород в давнину: Нові знахідки і відкриття // Історія Ужгорода. – Ужгород, 1993. – С. 14, 15.
- 21 Бернякович К. В. Древнеславянские памятники Закарпатской области (СССР) // Slovenská Archaeologíá. – Bratislava, 1957. – V. – 2. – С. 443; Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення... – С. 74–76, 96.
- 22 Бернякович К. В. Зазнач. праця. – С. 441.
- 23 Там само. – С. 441.
- 24 Там само. – С. 439.
- 25 Čaplovič D. Včasnostredoveký vývoj v oblastiach severovýchodných Karpát a v hornom Potisi // Slovanské štúdie. – 1992. – 2. – С. 170.
- 26 Раппопорт П.А. Военноезодчество Западно-русских земель X–XIV вв. – Ленинград, 1967. – С. 170; Bóna I. Op. cit. – Old. 42, 73.
- 27 Раппопорт П.А., Малевская М.В. Обследование городищ Прикарпатья и Закарпатья на территории Советского Союза // Acta archaeologica Carpathica. – Kraków, 1963. – V. – 1–2. – С. 63.
- 28 Lehoczky T. Adatok hazánk archaeologiájához különöstelekintettel Beregmegyére és körményekre. I–II kötet. Munkács, 1892. Sorozatszerkesztő/J. Kobály. – Ungvár, 2001. – Old. 67.
- 29 Бернякович К. В. Зазнач. праця. – С. 437.
- 30 Пеняк С.І. Зазнач. праця. – С. 72.
- 31 Раппопорт П. А., Малевская М. В. Зазнач. праця. – С. 63, 69. Рис. 5, 23–26; Раппопорт П. А. Зазнач. праця. – С. 176.
- 32 Пеняк С.І. Археологічні дослідження слов'янських пам'яток Закарпаття в 1964 році // Тези доповідей та повідомлень до XIX наукової конференції. – Ужгород, 1965. – С. 49; Він же. Дослідження слов'янських пам'яток Закарпаття за роки Радянської влади // Тези доповідей до ювілейної наукової конференції, присвяченої 20-річчю УжДУ: Сер. істор. (жовтень 1965 р.). – Ужгород, 1965. – С. 59; Він же. Слов'янське населення Закарпаття другої половини І тисячоліття н. е. // Археологія. – К., 1973. – Вип. 12. – С. 9, 10; Він же. Ранньослов'янське і давньоруське населення... – С. 72, 73.
- 33 Немет П. Зазнач. праця. – С. 209–210; Фодор И. Вопросы изучения древневенгерских памятников Закарпатья // Acta Hungarica. – Ужгород, 1992. – 1. – С. 139.
- 34 Пеняк С.І. Дослідження... – С. 60.
- 35 Пеняк С.І., Пеняк П. С. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців в Карпатську улоговину. – Ужгород, 1998; Тиводар М. П. Зазнач. праця. – С. 21.
- 36 Прохненко І. А. Боржавське городище // Carpatica – Карпатика: Давня та середньовічна історія Карпато-Дунайського ареалу. – Ужгород, 2006. – Вип. 34. – С. 192.
- 37 Поп И. И., Поп Д. И. В горах и долинах Закарпатья. – Москва, 1971. – С. 76, 77.
- 38 Поп И. И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород, 2001. – С. 116.
- 39 Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення... – С. 77, 146.
- 40 Тиводар М. П. Зазнач. праця. – С. 21.
- 41 Котигорошко В. Г. Верхнє Потисся в контексті... – С. 106.
- 42 Там само. – С. 118.
- 43 Прохненко І. А. Городища Верхнього Потисся зламу I – II тис. н. е. // Carpatica – Карпатика: Давніна і сучасність. – Ужгород, 2005. – Вип. 33. – С. 140.
- 44 Див., напр.: Прохненко І. Давньоугорські вояцькі поховання (с. Чома Закарпатської обл.) // Військово-історичний альманах. – 2006. – Ч. 1 (12). – С. 4–24.